

ІЗ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

УДК 821.161.2.09“18/19”І.Франко].03:821(100)

ІВАН ФРАНКО У ФРАНКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ І КРИТИЦІ

Ярема КРАВЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Іван Франко належить до тих українських письменників, які широко презентовані у франкомовній критиці і перекладах. Вперше у франкомовній культурі увів його М. Драгоманов відомою доповіддю, прочитаною 1878 р. у Парижі. Український професор став автором та ініціатором низки статей про І. Франка, опублікованих у французькій та італійській періодиці 1880–1890 рр. Історію зацікавлення франкомовного світу життям і творчістю І. Франка можна умовно поділити на три періоди: 1878–1916; 1916–1956 і 1956–2000. Кожен з них дав оригінальні франкомовні здобутки в галузі франкознавства – літератури, історії, соціології, як в Україні, так і у франкомовному світі. Окремі моменти, пов'язані з творчістю І. Франка та деякими франкомовними письменниками, як і велика кількість ще недосліджених перекладів його творів французькою мовою, свідчать про особливе значення франкознавчих студій для порівняльного літературознавства і дослідження міжлітературних контактів.

Ключові слова: франкознавство, світовий контекст, переклад, компаративістика, міжлітературні контакти.

Іван Франко поряд із Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем, Лесею Українкою, а з сучасних – Олександром Довженком, є тим українським письменником, який багато презентований у франкомовній критиці і перекладах. До цього списку можна додати ще й Григорія Сковороду та Маркіяна Шашкевича. Інтеграція української культури в сучасний європейський і світовий контекст дедалі наполегливіше ставить проблему опрацювання біобібліографічних матеріалів задля створення широкопанорамного показника, у якому було б відтворено те, як твори вищезгаданих та інших українських письменників-класиків були читані й перекладені у франкомовних країнах.

Автор цього повідомлення робив уже першу спробу складання подібного іменного показника під час проведення Всеукраїнської наукової конференції “Пантелеймон Куліш і національна культура” (грудень 1999 р.) – матеріали показника під назвою “Пантелеймон Куліш у франкомовних перекладах та критиці (матеріали до біобібліографії)” друкувалися у виданні “Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження НАН України. Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка (Львівське відділення)” (Львів-Нью-Йорк. Вид-во М.П. Коць. 2000, с.403–410).

Були й інші попередні дослідження: “Маркіян Шашкевич та діячі “Руської Трійці” у франкомовній критиці і перекладах” (Львів, 1994), “Григорій Сковорода. Паризький колоквиум 1973” (Львів, 1996), “Із невідомої франкомовної Шаш-

кевичіани” (Львів–Броди–Вінніпег, 1996), а також найновіше “Творчість Тараса Шевченка у франкомовних енциклопедичних виданнях останніх десятиліть ХХ ст.” (Львів, 2001).

Про необхідність таких біобібліографічних студій свідчить ще й той факт, що у різноманітних покажчиках, які з’являлися (і з’являються) про видатніших українських письменників, не враховано багатьох позицій, важливих для розуміння цієї наукової проблеми. Навіть і біобібліографічний покажчик “Зарубіжне франкознавство”, що з’явився 1997 р. у Львівському відділенні Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України у: “Бібліографічна серія. Вип. 1; 100 стор.”, “в якому говориться про видання творів І. Франка (в т.ч. переклади на інші мови) та публікації про нього, здійснені поза межами України по смерті письменника”, вміщує лише незначну кількість інформації із зарубіжної Франкіани*.

Вперше у франкомовні культури двадцятидворічного Івана Франка увів Михайло Драгоманов своєю доповіддю Літературному конгресові в Парижі 1878р. “Українська література, проскрибована російським урядом”. Розповідаючи про становище Галичини, доповідач дав таку характеристику досягненням культурного життя краю останніх років: “Серед публікацій українською мовою, кількість яких відносно доволі велика, є публікації, гідні згадки, як-от: історичні праці добродія Петрушевича та проф. Шараневича, проф. Огоновського, статистичні праці добродія Навроцького, поезії та оповідання добродіїв Федьковича, Франка, Павлика” [8, с.35–36]. Того ж року брошура М. Драгоманова, видана як доповідь Літературному конгресові, друкувалася на сторінках львівського тижневика “Правда”, а потім з’явилася окремим виданням у “Дрібній бібліотеці” (ч. 2) завдяки старанням Івана Франка.

М. Драгоманов став автором та ініціатором опублікування докладної статті про Івана Франка і в “Біографічному словнику сучасних письменників” (Флоренція, 1879 р.), видавцем якого був італійський літературознавець і письменник Анджело де Губернатіс. У статті про І. Франка подано біографію молодого письменника, а також названо і стисло охарактеризовано його твори, згадано арешт і ув’язнення письменника, який “опублікував серію нарисів про життя і працю нафтових робітників Борислава”. Автор матеріалу говорив і про перекладацьку діяльність І. Франка, його сатиричні поезії, працю в польському тижневику “Tydzień” та в робітничо-соціалістичній газеті “Prasa”.

Доповнена новими даними стаття французькою мовою “Franko Jean” з’явилася і в 2 т. “Dictionnaire international des écrivains du jour” [6, с.988–989], що вийшов 1890 р. у Флоренції. Це була обширна замітка про І. Франка, написана, правдоподібно, з використанням матеріалів, пересланих самим письменником безпосередньо упорядникові або за посередництвом М. Драгоманова.

У статті було подано біографічні відомості про поета, йшлося про його літературні дебюти, есеїстику, у якій письменник проповідував соціалістичні ідеї, арешт 1880 р., ув’язнення, під час якого І. Франко “написав численні вірші,

---

* Оскільки автор цього дослідження опрацьовує друковані позиції франкомовної Франкіани задля систематизації матеріалів до бібліографії “Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці”, він буде вдячний за всі можливі доповнення та зауваження стосовно цієї наукової проблеми.

записував з розповідей ув'язнених велику кількість пісень, казок, прислів'їв, народних висловів, матеріалів, які вже частково використовувалися в “Українсько-німецькому словнику” покійного професора Желехівського” [6, с.988]. Автор розповідав про перекладацьку діяльність І. Франка, яка з 1879 по 1882 р. була присвячена роботі над першою частиною “Фауста” Й.Ф. Гете, а також про видавничу діяльність письменника (журнал “Світ”, друковані статті у журналах “Діло” і “Зоря”, політичні нотатки у польській пресі). “1887 року, – зазначав автор статті, – він видав свою першу поетичну добірку, названу “З вершин і низин”. У Варшаві готується переклад його найкращих оповідань; він розпочав у Львові “Наукову Бібліотеку” українською мовою, а з 1888 року друкував у варшавському журналі “Głos” серію нарисів про історію української літератури” [там само].

Для повнішої картини франкомовної Франкіани М. Драгоманова варто згадати ще й окремі статті українського вченого, що друкувалися в різноманітних французьких журналах: автор статей побіжно торкався життя і творчості І. Франка, скажімо, стаття “Народи Східної Європи і міжнародний соціалізм” у французькому соціалістичному журналі – двотижневику “Revue Socialiste” (1880 р.), засновником якого був французький історик-комунар Бенуа Малон (1841–1893)*. Того ж року М. Драгоманов надрукував звіт італійською мовою в італійському журналі “Рівіста Интернационале дель соціалісμο”, в якому говорилося про Франка “не лише як про поета і прозаїка, але й як про переслідуваного та ув'язненого австрійською царською поліцією пропагандиста соціалістичних ідей”.

Про діяльність І. Франка французький соціаліст Б. Малон згадав і 1884 р. у 3-ому томі своєї праці “Історія соціалізму та пролетаріїв” (Париж, 1881–1884). Оглядаючи революційний соціалістичний рух у Росії з 1825 р., у 23 розділі цього тому він запропонував широкий огляд таких українських видань, як женецька “Тромада”, “Кобзар” Шевченка, “Хіба ревуть воли...” Панаса Мирного. Із львівських видань автор подавав докладний зміст журналу “Молот” за 1878 р. та повість І. Франка “Воа constrictor”, стверджуючи, що “українська література відзначається сильно акцентованим соціальним чуттям”. Учені-літературознавці, дослідники творчості М. Драгоманова та І. Франка, схильні вважати, що інформацію для свого викладу про молодого українського поета Б. Малон діставав саме від українського професора.

Постаті українського письменника і громадського діяча не оминув у своїй трьохтомній науковій праці 1881 р. “Царська імперія та росіяни”, що неодноразово перевидавалася, і видатний французький історик та соціолог А. Леруа-Больє (1842–1912). Учений понад десять років вивчав у Росії суспільно-політичне життя й культуру народів російської імперії, писав про відродження української літератури і соціально-політичної думки, зокрема в Галичині. Французький науковець згадував журнали “Друг” і “Громадський друг”, які редагував

---

* Бенуа Малон, член Паризької Комуні, деякий час проживав в еміграції в Женеві, де заснував журнал “La Revanche”. Також засновник журналу “La Revue Socialiste”, автор монографій “Критична історія політекономії” (1876), “Суспільна мораль” (1887), “Суспільна еволюція та соціалізм” (1890), “Інтегральний соціалізм” (1891–1892) та роману “Спартак” (1877).

І. Франко, гнівно таврував царську бюрократію, “катів думки”, що гальмували поступ української культури*.

Окремо варто сказати і про французького славіста Селестьєна Кур'єра (1843–1907) та його статтю “Слов'яни у 1888 році”, що друкувалася у ч. 2 журналу “Revue Britannique”; у ній автор інформував своїх читачів про українську літературу в Галичині, найвидатнішим представником якої називає Івана Франка. Відомий учений-славіст, член Київського славістичного комітету, був, між іншим, автором славнозвісної монографії “Історія сучасної літератури слов'ян” (1879 р.), про яку вже наступного року відгукнулася галицька газета “Зоря” (1880р.) інформацією Чудака (псевдонім Драгоманова) [1, с.152]. У тій же газеті розповідалося про оглядову статтю С. Кур'єра “Слов'яни у 1888 році”. Додамо, що французький славіст деякий час жив в Україні, мав маєток на Волині, знав особисто історика, професора Київського університету В. Антоновича.

Опрацьовуючи розділ “Малоруська література в Галичині” (“Littérature petite-russienne en Galicie”) з монографії, присвяченої слов'янським літературам, С. Кур'єр звернувся до низки критичних матеріалів, літературознавчих праць, енциклопедій і словників, між іншим, “Encyclopédie tchèque”, “Słownik naučný”, “Обзор истории славянских литератур” (т. 1), “Slavianski sbornik” (1875), праці Я. Головацького “Карпатська Русь”, газет “Слово” та “Правда” (1877–78 рр.) і “Слов'янський річник” (Київ, 1876–77 рр.). В огляді західноукраїнської літератури автор коротко зупинявся на творчості Гушалеви́ча, Могильницького, Устияновича, згадав і поета-офіцера Федьковича. Однак про Івана Франка у цій праці не було жодної згадки.

Назовемо ще одне франкомовне видання, що з'явилося 1895 р. у Женеві і належало, правдоподібно, Борисові Грінченку – “Пригноблений народ”: автор праці поряд з іменами Василя Стефаника, Ольги Кобилянської та інших українських письменників подавав і ім'я Івана Франка. Ця книжечка звернула на себе увагу багатьох учених, літераторів і діячів культури Заходу, вони часто її цитували і посилалися на видання особливо тоді, коли підносили голос про справи Східної Європи; праця Бориса Грінченка зацікавила не одного західного діяча культури громадською діяльністю Каменяра та його літературною творчістю.

Безперечно, до популярності І. Франка у франкомовному світі спричинився і Міжнародний Конгрес народних традицій, що відбувався 1900 р. у Парижі, на якому Федір Вовк зачитав французькою мовою доповідь Івана Франка “Фольклорний рух у Галичині”. Тези доповіді друкувалися в окремому збірнику 1902 р. Тоді ж орган лівих французьких літераторів “La Plume” запросив І. Франка до співпраці і замовив статтю про культурно-національні відносини в царській Росії.

Уже наступного року про І. Франка (“видатного поета і літератора”) згадала паризька газета “Journal des débats”, помістивши передрук статті-рецензії англійського славіста, професора В.Р. Морфіла на тритомну “Антологію української поезії і прози”, видану в Києві у 1900–1901 рр. Серед славетних митців нової української літератури англійський учений називає І. Франка. Матеріал, що

---

* Див. про нього: Жорж Ніва. Ясна прозорість Леруа-Больє // Жорж Ніва. Європа метафізики і картоплі. – К.: Дух і літера, 2002. – С. 126–146.

складався з короткої біографії поета і бібліографії його важливіших творів, спочатку друкувався в лондонській газеті “The Atheneum” (№ 3924 від 10 січня 1903 р., с.43–44). В газеті “Journal des débats” від 24 червня його було поміщено в розділі “La littérature slave”.

Упродовж 1906–1913 рр. у франкомовних журналах маємо лише поодинокі згадки про І. Франка, що стосувалися тих чи інших аспектів його творчості. Вважаємо доречним фрагментарно подати основну інформацію:

– 1905 р. Франкомовний журнал “L’Européen”: у статті Н. Порлюгмана “Конфлікти національностей в Австро-Угорщині” вперше натрапляємо на переклад кількох рядків із Франкової поезії “До Бразилії”;

– 1906 р. Паризький журнал “La Revue slave” згадав про “славного поета”, автора “Мойсея”;

– 1908 р. Газета “Le Temps” писала: “Ніхто не може заперечити, що культурний рівень українців зробив за останнє десятиріччя значний поступ. З’явилися письменники, яких, на жаль, у нас мало знають. І про найбільшого з них, Франка, нам доводиться дізнаватися з віденської преси”;

– 1912 р. Читачі паризького журналу “La Revue pour tous” мали змогу ознайомитися з оглядом творчості видатних майстрів української літератури – Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського завдяки статті І. Муретова “Українська література”. У № 9 цього журналу друкувався його ж матеріал про Т. Шевченка, ілюстрований перекладом “Заповіту”, уривками з поем “Кавказ” та “І мертвим, і живим...”. Ця стаття про українську літературу була пізніше вміщена в італійському журналі “Sorento”.

Примітно, що того ж року французький публіцист Ш.Д. Бернардіні, спеціаліст із національних відносин Австро-Угорської імперії, писав у газеті “Paris journal” про “незаперечний вплив Івана Франка, письменника великого розмаху, на розвиток українського національного руху”.

Скромну згадку про автора “Каменярів” і “Мойсея” умістив 1913 р. журнал “Les annales des nationalités”.

У перші роки світової війни про “одного з найбільших поетів України” писав у швейцарських франкомовних газетах Женеві та Лозанні професор Лозанського університету Артур Зеліб, уродженець Галичини, знайомий Каменяря. Саме він відгукнувся коротким, сповненим жалю некрологом на смерть І. Франка, помістивши його в “Gazette de Lausanne” (1916): “Українська література недавно втратила найбільшого поета, якого мала від часу смерті Шевченка. Іван Франко вмер у Львові 18 березня (помилкова дата у некролозі – Я.К.): з ним пішов зі світу один з найблагородніших представників українського народу...”. Некролог Артура Зеліба із “Gazette de Lausanne” надруковано в паризькому журналі “La Nation Tchèque” (№ 10 від 15 вересня 1916 р., с.158), редактором якого був відомий славіст, професор Ернест Дені.

1916 р., – останнього року умовного першого періоду пізнання творчості І. Франка франкомовним світом, – подано ще одну швейцарську публікацію, присвячену І. Франкові; маємо на увазі стислу статтю про “великого поета, сина народу, вченого, політичного діяча й мислителя, ...могутні твори якого захоплювали, поривали молодь”, що належала перу того ж Артура Зеліба і друкувалася в

журналі “L’Ukraine” (Lausanne). Редакція журналу (його редакторами були Артур Зеліб і Гастон Броше) подала вільні переспіви останньої строфи “Каменярів”, першої “Товаришам із тюрми”, останньої “Найми́та”, що передавали зміст і настрій творів, а також добре ілюстрували згадану нами коротку статтю про Івана Франка.

Отже, у перший період (1878–1916) ознайомлення франкомовного світу (Франція, Швейцарія) із творчістю Івана Франка маємо загалом інформативні статті і матеріали, що стосувалися літературної (авторства українських літературознавців) або ж політичної діяльності, переважно соціалістичної, письменника (авторства французьких діячів соціалістичного руху). Окрім того, можна констатувати і появу окремих перекладів чи фрагментів перекладів, що ілюстрували виклад критичного матеріалу. Що ж до географії ознайомлення франкомовного світу із життям і творчістю І. Франка, то вона обмежувалася Францією та франкомовною Швейцарією. Франкомовна Бельгія увійде в перелік країн, зацікавлених творчістю Каменяра, уже в 20-х роках ХХ ст.

Другий період рецепції творчості Івана Франка у франкомовних країнах можна окреслити 1916–1956 рр.; останню дату беремо як умовну, оскільки саме сторіччя від дня народження українського поета загострило зацікавлення його творчістю і порушило питання про потребу перекладання його поезії та прози різними чужими мовами, зокрема і французькою.

У Берні 1919 р. з’являється монографічна праця “Українська література” політичного та культурного діяча графа М. Тишкевича (1857–1930), що передруковувалася із швейцарського журналу “L’Ukraine” за 1916 і 1917 рр. Автор монографії присвятив культурі та літературі Галичини окремий розділ – “Галичина як незалежна держава”, в якому певне місце належало і творчості І. Франка.

Того ж 1919 р. маємо цікаве українознавче дослідження французького публіциста, науковця і літературного критика Шарля Дюбрея “Deux Années en Ukraine”. Книжка з’явилася на світ як вияв бажання автора об’єктивно розповісти своїм співвітчизникам про те, що він бачив в Україні, проживши там з 6 січня 1917 р. до 24 лютого 1919 р. Розповідаючи про “вельми загадкові землі”, автор давав у другому розділі доволі багату інформацію з історії та географії України, а також робив короткий огляд української літератури – від “Слова про Ігорів похід” до творчості М. Коцюбинського, В. Щурата, Б. Лепкого та ін. Про Івана Франка французький публіцист писав у підрозділі “Роман і новела” розділу “Література”: “Іван Франко (1856–1916), поет і романіст, змальовує у низці новел визиск народу на нафтових копальнях Борислава (“Voia constrictor”, “У поті чола”, “Для домашнього вогнища”, “Перехресні стежки”, “На лоні природи” тощо), і злидні селян, залежних від панської ласки” [9, с.94].

У своїй другій українознавчій статті “Українська література” (1920 р.), що друкувалася на сторінках львівської газети “La Meuse” (№ 83, 24 березня), бельгійський письменник Франц Елленс (1881–1972) серед “найвидатніших представників українського роману” згадав Івана Франка, “чиї романи змальовують визиск народу на нафтових копальнях” [11, с.1].

Особливо цінною щодо нашої теми була поява 1927 р. на сторінках львівських “Українських вістей” (від 13.VIII) статті Ілька Борщака “Франко у Фран-

ції”, в якій було зроблено спробу оглянути найважливіші матеріали, пов’язані із прочитанням творчості І. Франка на батьківщині Віктора Гюго. Автор праці “Український національний рух у ХІХ ст.”, яка майже у той самий час з’явилася друком у Парижі, багато уваги присвятив дослідженню рецепції творчості Тараса Шевченка у Франції, перекладам і прочитанню Кобзарєвого слова французькою мовою.

Це була не перша спроба сказати про сприйняття Франкової творчості за кордоном. Ще 1912 р. на сторінках львівської газети “Неділя” (ч. 16 від 28 квітня, с.16) під рубрикою “Україна” містилася стаття про перекладання творів І. Франка іноземними мовами.

Другий період сприйняття творчості І. Франка у франкомовному світі характерний поважним представництвом наукової автури, а також глибшим висвітленням наукових проблем. Нагадаємо хронологічно лише окремі цікавіші факти:

1928 р. – поява ІV–V і VII випусків бельгійсько-французького літературного журналу “La Nerve” із матеріалами про Україну та короткою антологією української літератури: у ч. VII публікувався французький переклад франкового “Гімну до думки”, вірш “Не винен я то́му, що сумно співаю...”, блискучий переклад “Каменярів” (усе роботи Антуана Мартеля) та уривок із пролога до поеми “Мойсей”, що супроводжував огляд життя і творчості І. Франка у випусках ІV–V, який належав мистецтвознавцю Сімоні Корбйю. Французька дослідниця писала: “Найяскравішим талантом, який з’явився серед галицьких українців, був талант Івана Франка. ...Пишучи під впливом Золя, він змалював галицьке життя і зокрема важке життя мешканців Борислава, тогочасного центру молодой нафтової промисловості. (...) Він показує, зокрема, Мойсея у поемі, названій його іменем, не як особу поза людською спільнотою на кшталт А. де Вінї, а як вождя народу, людину, котрій властиві усі слабкості, але яка вміє самотійно їх долати” [12, с.14].

Того ж року, коли з’явився український випуск журналу “La Nerve”, у Парижі друкується французький переклад новели “Малий Мирон” за підписом Г. Келлер. Перекладачем виступала Ганна Чикаленко-Келлер (1884–1964), дружина німецького філолога Георга Келлера, донька політика Євгена Чикаленка, державного діяча УНР. Ще перед І світовою війною Ганна Чикаленко дописувала до ЛНВ, перекладала з англійської літератури. У 1918–1920 рр. працювала в українській дипломатичній місії у Швейцарії, інтерпретувала художні твори з української мови на французьку.

1928–1929 рр. – у паризькому журналі соціалістичної орієнтації “Le Monde” публікуються дві українознавчі статті – “Сучасна література в Україні” (№ 67, 1929) авторства літературознавця Володимира Кузьмича і “Письменники Карпат” (№ 50, 1928) – Христини Алчевської, яка розповідала переважно про Франкові повісті й оповідання з життя мешканців Карпат. Обидві франкомовні публікації були прорецензовані на сторінках № 7–8 та № 10 журналу “Критика” за 1929 р.

Від червня 1928 р. у Парижі виходить двомісячник “L’Ukraine Nouvelle”, присвячений українській культурі [про це див.: 2, с.10]. Того ж таки року “L’Ukraine Nouvelle” помістив великий філософський етюд про поему І. Франка “Мойсей” з численними перекладеними уривками поеми, що належали професо-

рові Одеського інституту народної освіти Л. Горіссу. Тоді ж С. Родзевич писав у статті “Українське мистецтво в закордонних журналах”, поміщеній у ч. VII журналу “Життя й революція” за 1929 р.: “Відповідаючи на листа професора української мови в Одеському ІНО Л. Горісса (...), “Нова Україна” охоче приймає цю пропозицію, бо “в її проєкті увіходить видання творів української літератури”. З Коцюбинського перекладено (№ 5–6, 1928 р.) “Інтермедію” (переклад Л. Горісса), “Олену” Б. Грінченка (“Hélène” – пер. Л. Горісса), вірш Хвильового “Мій молот” (“Mon Marteau” – пер. М. Мірона), новелю Стефаніка “La famille de Lesse” – пер. Л. Горісса. Всі ці переклади досить літературні й значно поширюють обізнання французів з новою українською літературою”. На сторінках цього ж часопису історик і критик мистецтва Сюзанна Лоріо друкувала спогади про подорож в Радянську Україну, захоплено згадуючи про вистави драматичних творів І. Франка в театрах Харкова і Києва.

1930 р. друкується вартісна стаття про Івана Франка пера професора Національного інституту східних мов Анрі Грапена у т. 3 “Larousse XX siècle en 6 volumes”. Paris, 1930. Французький учений розповідав про “українського поета і патріота (...), який своїми оповіданнями та поезіями здійснив незвичайно сильний вплив – “Мойсеєм”, де він проголошує себе пророком волі, “Поемами”, “Моїм ізмаргадом” (1898–1899), написаним із витонченим архаїзмом. Чоловік високої культури, він робив гарні переклади, а його журнал “Жите і слово” (1894–1897) присвячувався літературі, історії та фольклорові українських земель. Ціла Україна вшанувала 1927 року одинадцятую річницю його смерті” [10, с.623].

1933 р. в Парижі з’являється монографія вченого-літературознавця Роже Тіссерана “Життя одного народу. Україна”, в якій автор розповідав про галицьких українців-галичан і згадував “великого поета Івана Франка. Народжений 1856 р., помер 1916; поет, учений, політичний діяч Іван Франко дуже сильними словами (en de très beaux accents) розповів про лихоліття народу і його віру в майбуття”. Автор монографії подавав у власному прозовому перекладі уривок з вірша І. Франка “Товаришам із тюрми” [с. 222].

1946 р. у Льєжі (Бельгія) виходить у світ монографія доктора політичних наук Марка Тугуші-Гайяне “URSS. Face au problème des nations” (“СРСР. Вічна-віч із проблемою націй”) (Ed. Soledí). Розповідаючи про австрійську Галичину та поширення у ній патріотичних настроїв, автор дослідження писав: “Незадовго учні Драгоманова заснували організації в Галичині і Києві. У них взяли активну участь такі публіцисти, письменники, поети, як О. Терлецький, М. Павлик, Іван Франко, найвидатніша особа серед націоналістів Галичини” [4, с.123].

І врешті 1956 р. тепла згадка Луї Арагона про Івана Франка в газеті “Les Lettres françaises”; стаття французького письменника друкувалася також у книзі “Les littératures soviétiques” (P., 1955).

Ювілейний рік закінчувався французьким перекладом повісті Івана Франка “Boa constrictor” (1956 р.), виданим московським “Прогресом” і зробленим з

російського перекладу цього твору. Перевидання книжки згодом (1973 р.) з'явилося у московському “Издательстве на иностранных языках”^{*}.

Третій, останній період наукової рецепції та перекладання творів І. Франка (умовно 1956–2000) розпочався низкою досліджень відомих франкомовних славістів, які так чи інакше трактували особу і творчість Каменяра.

У третьому томі своєї “Загальної історії літератури” (“L’Histoire universelle des littératures”, Paris, 1961) Жорж Люціані, професор української літератури в Бордо, зазначав, що “своїми науковими і літературними творами, політичною діяльністю Іван Франко є, після Шевченка, найбільшою постаттю в українській літературі та національному Відродженні. Вчений, письменник, повістяр, поет, драматург, критик, видавець і редактор журналів, політичний діяч – Франко вражає багатогранністю свого таланту, своєю різнобічною діяльністю”.

Низку Франкових праць згадував у некролозі про О. Білецького відомий учений-славіст Андре Мазон у зошиті 1–4 т. XXXIX журналу “Revue des études slaves” за 1961 рік.

Цікаву згадку про І. Франка того ж року знаходимо у розділі “Україна” т. 3 видання “Histoire universelle de la littérature” Едуарда де Тюнка. Говорячи про певний, хоча й тимчасовий, вплив соціалістичних ідей на деяких українських письменників, автор розділу згадав Івана Франка, “найвидатнішого від смерті Шевченка письменника, якому український народ завдячує значною мірою пізнання західноєвропейської думки (він переклав понад шістьдесят письменників із більше як десяти іноземних мов); його літературна діяльність охоплює майже тисячу статей (частина з них написана польською мовою). Однак потреба мистецького висловлення поволі перемагає кропітливі наукові пошуки, а природний досвід – соціалістичні захоплення. Вистачає лишень переглянути дві редакції його роману “Воа constrictor” (1878 і 1907 років) та ліричну поезію 1886–1906 років, аби зрозуміти цю еволюцію. Із Франком можна порівняти українську поетесу Ларису Петрівну Косач-Квітку, яка писала під псевдонімом Леся Українка (1871–1913)” [7, с.356].

Наступні роки пов’язані із трьома французькими виданнями творів Івана Франка – насамперед маємо на увазі два бельгійські – “Poésies choisies” (Br., 1970), що містило 44 поезії українського автора від 1873 р. до одного із останніх творів – вірша-посвяти “Зоні Юзичинській”, датованого 3 лютого 1916 р., та поему “Moïse” (Br., 1969); обидва видання у перекладі Андрія Свірка, який також був і автором передмови до французького перекладу “Мойсея”.

Андрій Свірко (1920–1994) активно виступав у галузі художнього перекладу в Бельгії в кінці 60-х і на початку 70-х рр., відтворюючи французькою Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку; художні інтерпретації супроводжував власними критичними розвідками про життя і творчість українських письменників. Народився перекладач у селі Іванівка (Ванівка – ?) на території Польщі. У Бельгії оселився з 1947 р., працював на вугільних копальнях. Внаслідок не-

---

^{*} Докладний огляд усіх знамих нам франкомовних видань творів І. Франка та праць про нього подамо у коментованій біобібліографії “Іван Франко у франкомовній бібліографії і криїниці”.

щасного випадку на шахті зазнав професійної травми, вийшов на пенсію. Тоді ж, удосконалюючи французьку мову, розпочав інтенсивну роботу над перекладанням класиків української літератури, поглиблював свої власні знання з літератури та історії України. В останні роки життя працював над інтерпретацією Кобзаревих віршів. Т. Шевченкові присвячував окремі абзаци в докладних критичних розвідках про життя і творчий шлях інших українських письменників, переклади яких, переважно власним коштом, друкував у брюссельських видавництвах (повість А. Чайковського, поетичне вибране Ів. Франка, поема “Мойсей”, вибрані вірші Лесі Українки, “Кассандра”, “Камінний господар” та ін.).

У передмові до французького “Мойсея” бельгійський перекладач нагадував, що “ця поема, яка є вершиною літературної творчості І. Франка, відразу ж зі своєю появою стала предметом численних похвал. У важкі часи цей твір був для поета “джерелом його розради”. З надією загартувати душу він вирішує здійснити мандрівку рідним краєм, читаючи свого “Мойсея”. Успіх цієї мандрівки перевершив найоптимістичніші сподівання (...). (...) Відтоді, а особливо року 1913, коли українці вшановували сорокаліття літературної діяльності І. Франка, його часто називали “українським Мойсеєм”. Цю назву радо прийняли, бо під час святкових академій оратори нагадували, що Мойсей упродовж сорока років блукав пустелею, перш ніж вивів ізраїльтян до кордонів Палестини. А тому що І. Франко боровся за права українського народу, за об’єднання його етнографічних територій, за його повну незалежність – порівняння автора з героєм поеми “Мойсей” було виправданим, тим паче, що українці прагнули стати вільними так само, як колись жиди прагнули увійти у свою Землю Обіцяну” [13, с.7–8].

Варто зазначити, що уривки з цього перекладу вже незабаром ілюстрували статтю ученого-філософа Олександра Кульчицького “Філософсько-антропологічні виміри поеми “Мойсей” І. Франка”, поміщену у виданні “Actes de la Journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977, Paris-Munich, 1977”. До слова сказати, восени 1993 р. був зроблений переклад прологу до поеми “Мойсей”, авторкою якого стала французька поетеса українського походження Аліна Дорош. Переклад, датований 23 жовтня 1993 р., поміщено у поетичній добірці авторки “De l’or des roses (poèmes)” (Editions P.I.U.F. Paris, 1996).

Третім із цих видань були вибрані поезії Каменяра (45 текстів), що склали двомовну добірку “Ivan Franko. Choix de poèmes”, видрукувану 1983 р. в іноземній редакції видавництва художньої літератури “Дніпро”. Це видання, підготоване відомим перекладачем-славістом Анрі Абрілем, знаним з його попередніх перекладів поетичних творів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Павла Тичини та інших українських поетів, презентувалося українському і франкомовному читачеві переднім словом “Поезія Івана Франка” авторства Дмитра Павличка.

У тому ж видавництві з’явилася у 80-х рр. низка перекладів прозових творів Івана Франка, здійснених українськими франкомовними перекладачами-репатріантами Іваном Бабичем (“Захар Беркут”, 1981 [про це див.: 4], його ж “Украдене щастя” 1993) та філологом-романістом, львів’янкою Жінет Максимович – “Для домашнього огнища” (1987), “Перехресні стежки” (1989).

Найцікавішими науковими моментами Франкіани у франкомовному світі останнього періоду були, безперечно, дві події 70-80-х рр. ХХ ст.: проведення Дня Івана Франка 12 листопада 1977 р. відділом загального та порівняльного літературознавства університету Sorbonne Nouvelle (Paris III) і святкування 130-ї річниці від дня народження Івана Франка восени 1986 р. на Львівщині під патронатом ЮНЕСКО та з участю офіційного представника Генерального директора ЮНЕСКО франкомовного поета Едуарда Моніка.

Паризький форум, який увінчався виданням уже згаданих нами “Actes de la Journée Ivan Franko” (Sorbonne, le 12 novembre 1977, Paris-Munich, 1977), згуртував еліту української наукової думки в діаспорі. Вистачає згадати учених, які брали участь у колоквіумі – історик, літературознавець Аркадій Жуковський (Париж, Сарсель), філософ Олександр Кульчицький, філолог-літературознавець Володимир Янів, ректор УВУ, літературознавці Борис Глинський (Канада)* та Леонід Рудницький (США), письменниця і літературознавець Ольга Вітошинська, історик Володимир Косик та літературознавець Аристид Вірста (усі – Париж). Патрунував цей симпозиум директор відділу загального та порівняльного літературознавства професор, літературознавець-славіст Мішель Кадо. Саме французький учений виголосив вітальне слово до учасників колоквіуму, в якому зазначив: “Уже віддавна французька компаративістика (...) спробувала розширити культурні рамки своїх досліджень у багатьох напрямках – зокрема на схід Європи. Для компаративістики, гідної цієї назви, не може стояти питання про відповідність кордонів держав із культурними ареалами. (...) Абсурдність такої позиції відразу ж стала б очевидною щодо української культури, яка внаслідок мінливої історичної долі також була позбавлена тривкого геополітичного становища (...) Наполеглива завзятість Шевченка забезпечила культурну тяглість, завдяки якій на зламі минулого та нашого століть і в умовах значно менше сприятливих такі письменники як Леся Українка та Іван Франко зуміли задекларувати голос України в європейських поезії, романі та драмі” [5, с.5–6].

Святкування на Львівщині 130-ої річниці від дня народження Івана Франка, що відбувалося під девізом “Іван Франко і світова культура” із залученням великої кількості закордонних учених-славістів, можна вважати своєрідним символічним апогеєм франкомовної Франкіани ХХ ст. Йдеться насамперед про присутність на цих святкуваннях офіційного представника ЮНЕСКО Едуарда Моніка, який двічі (на відкритті та закритті Міжнародного симпозиуму) виступив із словом про українського письменника, а також про низку наукових доповідей, у яких трактувалися питання творчих контактів Каменярка із франкомовною культурою. На урочистому засіданні, присвяченому відкриттю Міжнародного симпозиуму “Іван Франко і світова культура” Едуард Монік зокрема зазначив: “Іван Франко був захисником оригінальності культури; він творив для того, щоб оборонити самобутність України; він писав, щоб ушанувати оригінальність людей того краю, щоб урятувати од руйнування, погібелі та забуття величній культурній цінності цього народу. Та не тільки це він зробив – то була відкрита

---

* Трохи раніше, 1982 р., Борис Глинський надрукував у Парижі свою об’ємну (на 425 сторінок) докторську дисертацію “Ivan Franko et Emile Zola”.

людина; він також перекладав інших письменників, які писали різними мовами, які прийшли з різних культур” [3, с.47].

Не менш емоційним був і виступ Е. Моніка на заключному пленарному засіданні Симпозіуму: “...Протягом двох днів я здійснив хвилююче паломництво туди, де жив Іван Франко, де він ходив. (...) І мені подумалося: яким чином повернути хоча б частину того, що дав мені Іван Франко. (...) оскільки я є директором “Колекції репрезентативних творів” ЮНЕСКО, урочисто зобов’язуюсь тут перед вами видрукувати в колекції значніших творів ЮНЕСКО французькою або англійською мовою антологію віршових перекладів Івана Франка. (...) “Колекція репрезентативних творів” ЮНЕСКО налічує сьогодні 900 назв. Це 900 шедеврів, створених найвидатнішими письменниками національних культур і літератур усього світу. Саме там ЮНЕСКО матиме честь помістити твори Івана Франка” [3, с.48].* *

Серед найновіших франкомовних публікацій про І. Франка згадаємо (за хронологією) три, які нам видаються найважливішими:

– енциклопедична стаття “Іван Франко” авторства Жоржа Люціані у розділі “Українська література” в “Encyclopaedia Universalis”: corpus 23, Paris, 1989 (с.130), де маємо частковий повтор інформації із його ж статті 1961 р.;

– доволі значний за обсягом абзац про Івана Франка, письменника, “енциклопедії науки”, який “досягнув великих успіхів у всіх літературних жанрах, до яких звертався”, у статті “Українська література XVIII–XX ст.” ученого-славіста Еміля Крюба з університетського видання “Dictionnaire universel des littératures” у трьох томах (т. 3, с.3951–3956), Париж, 1994;

– словникову статтю про І. Франка та його “Мойсея” у (відповідно) т. 1 (с.1138) і т. 4 (с.4734) доповненого видання “Le nouveau dictionnaire des œuvres de tous les temps et de tous les pays” (за редакцією Лафона-Бомпіані) (Ed. Robert Laffont, Paris, 1994).

Згадаймо ще й низку видань одного Франкового вірша, які з’явилися у 70-80-х рр. у львівському видавництві “Каменярь” та київській “Науковій думці”: саме тоді серед багатомовної презентації “Каменярів”, “Вічного революціонера”, “Пролога до поеми “Мойсей” зазвучали і французькі інтепретації цих творів професора Лілльського університету А. Мартеля, нашого сучасника, – французького поета А. Абріля, французького славіста, перекладача Е. Крюба, бельгійського літератора українського походження А. Свірка з його брюссельського видання “Мойсея” 1969 р.

Завершуючи цей хронологічний перегляд франкомовної Франкіани, згадаймо і розділ “Іван Франко” із монографії Ольги Вітошинської “Petite histoire de la littérature ukrainienne” (P.I.U.F. – Paris, 1996). Відома письменниця, літературознавець, перекладач Ольга Вітошинська (1900–1996), znana в українській літературі під псевдонімом Софія Наумович, у своєму огляді української літератури від XI ст. до межі XIX–XX ст. окреслює творчість “трьох найвидатніших письменників” – Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки.

** Завершуючи свій виступ, Е. Монік прочитав “Каменярі” І. Франка у перекладі Антуана Мартеля (1928 р.).

Розділ про Івана Франка авторка побудувала за своєрідною схемою: біографія письменника з акцентом на його наукову та політичну діяльність, огляд поетичної і прозової творчості, драматургії, коротка характеристика історичних досліджень. Для ілюстрації своїх думок Ольга Вітошинська використовує окремі праці французьких літературознавців та істориків, у яких так чи інакше звучала франківська проблема (професора історії української літератури INALCO Марії Шерер, французьких істориків Роже Порталя, Алена Дероша). Авторка подає розлогу цитату критика Емманюеля Реса, званого своєю передмовою 1967 р. до видання *“La nouvelle vague littéraire en Ukraine”* (éd. P.I.U.F., Paris); французький критик особливо тепло, з великою симпатією і пієтетом оцінив І. Франка та його творчість: *“У Галичині з’явився Іван Франко – ще один (після Шевченка – Я. К.) геніальний чоловік, наймогутніший і найуніверсальніший, якого дотепер дав український народ. То був чоловік енциклопедичної культури, знавець численних, таких не подібних між собою галузей, як лінгвістика, археологія або соціологія, людина невичерпної працездатності майже у всіх гуманітарних науках. Поет, романіст, полеміст, історик, етнограф, філософ, учений, а також митець, він набагато випереджував свій час майже у всіх галузях, яких торкався. Ця дивовижна людина писала широкопанорамні твори, надзвичайно новаторські, водночас дуже сучасні і неймовірно особистісні, писала так багато, що нині ще неможливо з’ясувати величезну кількість його рукописних творів, а також праць, видрукованих у світовій літературно-науковій періодиці. В багатьох галузях він був першовідкривачем. (...)”* [15, с.56].

Ольга Вітошинська ілюструвала розділ про Івана Франка декількома фрагментами поетичних творів Каменяра (*“Каменярі”*, *“Супокій”*, *“Притча про красу”*) із згаданої нами перекладної добірки А. Свірка, а також супровідним коментуванням деяких моментів із життя поета, що могли б бути незрозумілі франкомовному читачеві.

Окремі ж моменти, пов’язані із творчістю І. Франка, на які звертала увагу авторка розділу, зокрема, *“численні спільні точки із іншими письменниками і поетами”*, чи, скажімо, подібність між Франковою комедією *“Учитель”* і комедією французького драматурга Марселя Паньоля *“Топаз”*, свідчать про особливу перспективність вивчення спадщини Івана Франка у франкомовному контексті. На часі, вважаємо, і написання коментованої (на кшталт Кулішевої) біобібліографії *“Іван Франко у франкомовних перекладах та критиці”*, також ґрунтовне дослідження тих перекладів Франкових творів, що їх дали франкомовному світові у 80–90-х рр. минулого вже століття перекладачі Жінет Максимович та Іван Бабич, а також у 60–70-х рр. Андрій Свірко, дослідження поеми Івана Франка *“Мойсей”* у контексті однойменних творів франкомовних літератур різних століть. Усі ці проблеми, безперечно, знайдуть своє місце серед тих наукових досліджень, які ведуться з нагоди недалекого вже 150-річчя від дня народження генія української культури.

1. Бібліографічні звістки // Зоря, 1880, 1 червня. – Ч. 11.

2. Вікна. – 1928. – Ч. 5.

3. Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.) у трьох книгах. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 2–3.
4. *Кравець Я., Помірко Р.* Мовами Сервантеса і Франка. Рец. на кн.: Ivan Franko. Zakhar Berkout (франц. та ісп. мовами). Editions “Dnipro”, 1982 // Жовтень, 1984. – № 1. – С.122–125.
5. Actes de la Journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris–Munich, 1977.
6. *de Gubernatis, Angelo.* Franko Jean // Dictionnaire international des écrivains du jour. Deuxième section. – Florence, 1890.
7. *de Thunk Edouard.* Ukraine // Histoire universelle de la littérature en 3 volumes. Editions Stauffacher, 1961. Zurich–Paris–Bruxelles–Francfort s/M., Innsbruck–Lausanne, v. 3 (du romantisme aux courants modernes).
8. *Dragomanov Michel.* La littérature oukraiïnienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrès littéraire de Paris (1878). – Genève: Georges Libraire-éditeur, 1878.
9. *Dubreuil Charles.* Deux Années en Ukraine (1917–1919). Henry Paulin, Editeur, P., 1919.
10. *Grappin Henri.* Franko (Ivan) // Larousse XX siècle en 6 volumes. – V. 3, 1930.
11. *Hellens Franz.* La littérature ukrainienne // La Meuse. – 1920. – 24 mars.
12. La Nervie. – № VII: Anthologie de la littérature ukrainienne / Sous la direction de Antoine Martel. – Bruxelles; Paris, 1928. – P. 11–16.
13. *Swirko A.* Préface // Ivan Franko. Moïse (poème), tr. par A. Swirko. – Amibel, Br., 1969. – P. 7–10.
14. *Tougouchi-Gaïannée Marc.* U.R.S.S. Face au problème des Nationalités. Editions Soledi. – Liège, 1946.
15. *Wytochynska Olha.* Les trois grands. Ivan Franko // Petite histoire de la littérature ukrainienne (Préface de Michel Cadot) / P.I.U.F. – Paris, 1996. – P. 53–58.

IVAN FRANKO IN THE FRANCOPHONE TRANSLATION AND LITERARY CRITICISM

Yarema KRAVETSĀ

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

Ivan Franko belongs to the Ukrainian men of letters who are fairly well-known to the French language critical thought and translations. He was introduced into the francophone cultures for the first time in a well-known report of Mykhailo Drahomanov made in Paris in 1878. The Ukrainian Professor authored and initiated the publication of a series of papers about Franko in French and Italian periodicals in the 1880s and 1890s. The history of the interest in Franko’s life path and creative activity felt in the francophone world is subdivided into three periods falling for the years 1878–1916, 1916–1956 and 1956–2000, respectively. Each of these saw its own original French language contributions into the study of Franko presented by literature researches, historians and sociologists both from Ukraine and the francophone world.

Plot similarities between Franko’s works and certain writings from the French literature as well as a number of translation of his works into French testify to the significance of Franko studies for comparative literatures and cross-literature contacts.

Key words: Franko studies, world’s context, translation, comparative literatures, cross-literature contacts.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2004

Прийнята до друку 20.05.2004